

Telekiek nyomában a Maros mentén

Kevés olyan család van történelmünkben, amely oly számos kiemelkedő egyéniséget adott a magyar művelődés ügyének, a tudományos és politikai életnek, mint az erdélyi Teleki család. Elég, ha csak az Erdély sorsát nagyban befolyásoló Teleki Mihály kancellárra, a marosvásárhelyi könyvtáralapító Teleki Sámuelre, az ugyancsak könyvgyűjtő, nagy műveltségű Teleki József, a reformkori ellenzék vezéralakjára Teleki Domokosra, a tragikus sorsú forradalmár íróra Teleki Lászlóra, a nőnevelés bátor úttörőjére Teleki Blankára, az utazó-felfedező Teleki Sámuelre vagy a földrajztudós és államférfi Teleki Pálra gondolunk. Mellettük azonban még számos Teleki töltött be fontos helyet Erdély történetében, a XVII. század második felétől századunkig.

A család eredeti neve Garázda volt, ősi birtokaik a középkorban részben Magyarországhoz kapcsolt részekben, Boszniában és Bolgárországban voltak. A XV. század első évtizedében a török terjeszkedés miatt Magyarországra települtek, s új birtokokat szereztek, Zágórhidon, a Doboka megyei Széken és a Békés megyei Teleken. Ez utóbbi kettő adta a család későbbi állandósulást előnevet és családi nevét. A három ágra szakadt familia a XVI. század végén egyesült. Az utolsó széki Garázda lány, Anna, a teleki Garázda Mihályhoz ment férjhez. Leszármazottaik már elhagyták a Garázda nevet, s ettől kezdve a széki Teleki nevet használták. Teleki János borosjenői várkapitány és zarándi főispán volt, s az előkelő Bornemissza családba házasodott. Az ő fiúk voltak Teleki Mihály, az összes Teleki törzsátya.

Teleki Mihály 1634-ben született Váradon. A Rákócziak udvarában nevelkedett, s először II. Rákóczi György testőreinek kapitányává nevezték ki. Apafi fejedelem alatt – akinek felesége Bornemissza Anna, Teleki unokatestvére volt – gyorsan haladt előre a ranglétrán, volt több megye főispánja, a székely székek főkapitánya, az ország generálisa, és 1678-tól mint kancellár korlátlan befolyást gyakorolt Erdély sorsára. Részt vett a

Sáromberke, Teleki-kastély

Wesselényi-féle összeskűvésben, majd az Erdélybe menekülő bujdosók választották vezérüknek.

Tolnai Gábor így jellemzi: „Kemény önuralom sugárzik lényéből, körültekintő, számító logika és fölényt, biztonságot adó, de mindég jól leplezett cinizmus. Szenvedélynek nyoma sincs kormányzásában. Egy percig sem hallgatott a szívére, de annál többet az eszére; eszménye a hideg ész és fegyvertársa a logika. (...) Egyedül az érdek vezeti politikáját: az ország érdeke, melynek vezetésére a sors elrendelte.”

A török birodalom gyengülését látva fokozatosan eltávolodott korábbi híveitől, s Thökölyvel szembe fordulva Béccsel próbált egyezkedni. 1685-ben titkos egyezséget kötött Lipót császár követével, melyben vállalta, hogy Erdélyt császári fennhatóság alá adja, s ennek fejében a Habsburgok elismerik a fejedelemség belső önállóságát, a vallásszabadságot. A megállapodás második része sajnos pusztá ígéret maradt, érdemeiért viszont Lipót 1685-ben grófi címet adományozott neki. 1697-ben Teleki fiainak a császár ünnepélyes diplomát is kiállított, melyben „római szent birodalmi grófi címet” és kibővített címet adományozott nekik. Kevés magyar család büszkélkedhetett ezzel a különleges címmel, hiszen csak a német-római császár adományozhatta. A Teleki család vagyonát és tekintélyét az ügyes diplomata kancellár alapozta meg. 1675-ben a fejedelemtől megkapta Gernyeszeg várkastélyát, a hozzátartozó mintegy két tucatnyi faluval együtt, ami a család ősi fészke lett.

Gernyeszeg a hegyekből lerohanó és az Erdélyi-medence sík vidékére érve megszelídülő Maros folyó völgyében, Szászrégen és Marosvásárhely közt, éppen félúton található. Ma kétezer lelkes, zömében magyar lakosságú falu. Jelenlegi kastélya az erdélyi barokk egyik legszebb alkotása, a Pest környéki, gödöllői, nagytétényi, péceli, aszói kastélyok „rokona”. Hunfalvy János „Erdély legnyájasabb kastélyának” nevezi.

Helyén egykor kövár állt, amit valószínűleg somkeréki Erdélyi István építtetett a XV. század derekán, s először 1477-ben említik „castellum Gernyezegh” alakban. A leírások szerint a négyszög alakú épülettömböt sarkain tornyok, bástyák vigyázták. Négy oldalról sánc vette körül, ebbe vezették be a Maros vizét. A főbejárat előtt felvonóhid volt. A régi váron már a birtokszerző kancellár is végzett átalakításokat, 1686-87-ben tataroztatta, és három kisebb tornyot építtetett rá. A várkastély Teleki Mihály kedvelt tartózkodási helye volt, innen indult 1690-ben a zernyesti csatába, ahol életét vesztette. A közelben lévő XV. századi templomban temették el. Századunk elején abba a kőszarkofágba helyezték el, melyet eredetileg II. Rákóczi Ferenc Törökországból hazatérő hamvainak készítettek, de azután fölöslegessé vált.

A várkastélyt legkisebb fia, Sándor (1679-1754) örökölte. 1751-ben készült egy összeírás, ami alapján fogalmat alkothatunk, milyen lehetett külseje és berendezése. Szabályos négyszög alapú, vizesárokkaal övezett belsőtornyos várkastély volt, kaputoronnyal védett bejáratához kőhid vezetett. A négyszögletes udvart emeletes épület vette körül, melyben volt ötszögletű „veresbástya”, nyolcszögű „aranyház”, hosszúpалota, kispalota, asszonyok, lányok háza, boltos ház. A személyzet, őrség szobái mellett gazdasági helyiségek, kamrák, „oskolaház”, a pap háza csatlakoztak hozzá. Gyönyörű stukkós boltozatú, faragott gerendájú lakószobák voltak, festett kazettás mennyezettel, az egyikben a Telekiek családfájával. Reneszánsz bútorok, mázas kályhák, faragott ablakkeretek, a falakat szőnyegek, képek díszítették.

Teleki Sándor halála után fia, László (1710-1778) kapta meg. Állaga lassan romlani kezdett, a falak omladoztak, így László 1772-ben lebontatta, s az alapfalak és boltozatos pincék felhasználásával, a kor ízlésének megfelelő U alakú barokk kastélyt építtetett. A kastély építéstörténetét Bíró József művészettörténész dolgozta fel. A pártját ritkító terv a kor neves építészetől, Mayerhoffer Andrásról származik, akivel Teleki már Pest megyei birtokán is építtetett. Az építkezés első szakaszában, 1778-ig a falak nagy

része tető alá került, de a szobák még nem voltak lakhatók. Teleki László váratlan halála után a kastély építését fia, József folytatta tovább.

Teleki József 1738-ban született Huszton. A magyarság sorsát, művelődését szíven viselő Telekiek közé tartozott. Bod Péter tanítványa lett 15 éves korában, majd a marosvásárhelyi kollégiumba került. Tanulmányai megkoronázásaként 1759-ben külföldi tanulmányútra indul, s újáról részletes naplót vezet. Ő már nem a reformáció-kori szegény vándorúti típusa, hanem az utazó nagyúr, aki felkeresi kora híres embe-reit, akiket műveikből már megismert, megfigyeli az egyes országok szokásait, törvé-nyeit, intézményeit. A baseli egyetemen jogot, majd természettudományokat hallgat. Itt tanít a század két kiemelkedő természettudósa, Daniel és Johann Bernoulli.

Józseffel egyidőben még két Teleki tanul Baselben, Sámuel és Ádám. Német-római birodalmi grófi címüknek köszönhetően mindhárman nagy megbecsülésnek örvend-nek, többnyire együtt fordulnak meg a helyi előkelőség összejövetelein. József a latin, francia és német nyelvtudása mellett itt kezd tanulni angolul és olaszul. Szorgalmasan látogatja a könyvtárakat, antikváriumokat, könyveket vásárol, ami végigkíséri életét. Az a gondolat foglalkoztatta, hogy létrehozza Erdély első természettudományos múze-umát.

Kilenc hónapos baseli és négy hónapos hollandiai tartózkodás után Párizsba megy, de ott már nem tanul. Megfordul a királyi udvarban, a főnemese-k, bankárok palotái-ban, irodalmi szalonokban, a színház és a képzőművészet érdekl. 1761-ben tér haza, gazdag könyvgyűjteménnyel, melyben megtalálhatók a felvilágosodás irodalma, szépirodalma, filozófia, politika, a legújabb természettudományos művek. Itthon sajnos kevés alkalma nyílik elmélyedni könyveiben, hivatalos ügyek, utazások rabol-ták idejét. 1762-ben kamarás lesz, 1781-ben az erdélyi királyi tábla bírása, egy évvel később Békás megye főispáni helytartója, majd Ugocsa főispánja lesz. 1792-ben titkos tanácsos, 1795-ben koronaőr. Két és félezer kötetes könyvtárát és természettudomá-nyos gyűjteményét Marosvásárhelyen állította fel. De Pesten és Szirákon is értékes könyvtára volt. Gyűjteménye utódai kezén is szépen gyarapodott. Egyik unokája, akit szintén Józsefnek neveztek (1790-1855), s kitűnő nyelvész, történész volt, részt vett az akadémia megszervezésében, 1826-ban a harmincezerre gyarapodott könyvtárat az akadémiaának ajánlotta fel.

Teleki József-re maradt tehát a geryeszegi kastély építkezésének befejezése. Mivel a gróf több helyen is építtetett, s hivatala is elszólította Erdélyből, a munka csak na-gyon lassan haladt. Az építkezés menetét személyesen irányította, minden apróságba beleszólt. A tervező Pesten a magyar barokk legszebb kastélyát álmodta meg, de mire tető alá került a Maros partján, sok dologban változott, a nagyszerű elképzelés sokat egyszerűsödött a helyi mesterek, Schmidt Pál, Topler János és Schmidt Konstanz keze nyomán. A homlokzat kevésbé díszes, az ablakok megkeskenyedtek, eltűntek az oromzat szobrai. Az 1780-as években, többszöri félbeszakadás után készült el a kas-tély, a melléképületek, a francia park, de még a következő évtizedekben is javításokra volt szükség, s végleges formáját csak 1802-re nyerte el. Időközben, 1796-ban meghalt Teleki József is. A kastélynak az év beosztásának megfelelően 52 szobája és 365 ablaka volt.

1817-től Teleki Domokos (1810-1876) lett Geryeszeg ura. Bekapcsolódott az erdélyi reformkori küzdelmekbe, s az ellenzék egyik vezéregyénisége lett. A szabadságharc idején azonban visszavonult a közéletől. Az önkényuralom éveit Geryeszegen töltötte, és gazdászatnak, történelmi tanulmányoknak szentelte idejét. A székely határőrség-ről és a Hóra-féle felkelésről írt tanulmányt. Sokat áldozott iskolákra, 1852-ben a székelyudvarhelyi iskola részére tett alapítványt. Ezekben az években Gyulai Pál volt a titkára, aki Geryeszegen című költeményében állított irodalmi emléket „a vén kas-télynak a dombon”. Gyulai egy évet töltött Geryeszegen és a

Gernyeszeg, Teleki-kastély az udvar felől

hatezer kötetes könyvtár anyagát rendezte. Teleki Domokos 1861-ben tért vissza a politikai életbe, ettől kezdve haláláig képviselő, s Erdély egyik vezető közéleti tekintélye volt.

Teleki Domokos azonos nevű unokája 1882-ben lett a kastély gazdája. Már gyermekkorában gyűjtötte a régiségeket, művészeti emlékeket. A kastélyban valóságos múzeumot hozott létre. Régi pénzek, érmek, iparművészeti emlékek, családi képek, régészeti leletek, ötvöstárgyak, fegyverek, szőnyegek összegyűjtésével Gernyeszeget Erdély leggazdagabb kastélyává tette. Volt lapidáriuma és gazdag helytörténeti gyűjteménye is.

A pazar kastélyhoz díszes park tartozott. Az eredetileg francia rendszerű geometrikus parkot később angolparkká alakították át. Sétányait antik istenszobrok, groteszk törpefigurák díszítették. A kertben halastó létesült, kis szigettel.

1944-ben a kastélyt feldúlták, berendezéseit, értékeit elhordták. A gazdag régészeti gyűjtemény, a levéltári anyag megsemmisült. Később a kastélyba tüdőbetegek kórházát telepítették, ami ugyan megóvta a további pusztulástól, de nem a legmegfelelőbb felhasználás volt, állaga fokozatosan romlott. Az utóbbi időben a kastélyt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat segítségével rendbe hozták, illetve folyamatban van a felújítás, kívülről már régi szépségében csodálható.

A Maros folyását követve alig néhány kilométert kell haladjunk, hogy Sáromberkére érjünk. Sáromberke szintén Teleki kastélyáról nevezetes. Ez a kastély is a XVIII. század utolsó évtizedeiben épült, Teleki Sámuel kancellár építtette, a marosvásárhelyi Topler János mesterrel. Két hosszú, egymással párhuzamos földszintes szárnya van, melyhez századunk elején egy harmadik épületet építettek hozzá, összekötve a két szárnyat. Az útra merőlegesen álló két épület közül a jobboldalit 1762-ben kezdték építeni. A baloldali eredetileg istállónak készült, majd átalakították lakóépületté. A szobák bolt-hajtásos, illetve síkmennyezettel, stukkó díszítéssel készültek.

Marosvásárhely, Teleki-téka udvara

Teleki Sámuel Teleki Mihály unokája, 1739 november 17-én Gernyeszegen született. Apját Teleki Sándor guberniumi tanácsost az erdélyi oktatásügy bőkezű támogatójaként ismerjük. Gyermekeveit a Fehér megyei Celnán tölti. Kilenc éves korában elveszti édesanyját, 15 évesen édesapját, amikor taníttatása is megszakad, s a családi birtok ügyes-bajos gondjaival kell foglalkoznia. 1759-ben külföldi tanulmányútra indul.

Az alig húsz éves fiatalembernek sok nehézséggel kell megküzdenie. Anyanyelvén kívül csak latinul tud, ezért a baseliak „lateinischer Graf”-nak nevezik. Hamarosan megtanul németül, franciául, olaszul. Unokaöccséhez, Józsefhez hasonlóan ő is Baselben kezdi tanulmányait, s csaknem ugyanazt az útvonalat járja végig. Itt másfél évet tölt, majd a Rajna mentén Hollandiába utazik, a leideni, utrechti egyetemen tanul. Neves professzorok történelmi, klasszika-filológiai és természettudományi előadásait hallgatja. Útja utolsó állomása Párizs, az ottani fényűző élet azonban idegen volt a puritán gondolkodású gróf számára. 1763 májusában Baselt újra érintve indul haza. A csaknem fél évig tartó utazás során is állandóan tanul, felkeresi az útjába eső városok neves tudósait, könyvtárait. A tanulmányút során érlelődik meg benne a könyvtárteremtés gondolata. Hazatérésekor magával hozta a későbbi téka magvát, a külföldön vett könyveket.

1763 évvégére tér haza Erdélybe, és sárdi birtokán telepszik le. Szomorúan ébred rá, hogy a hazai tanulmányi, művelődési lehetőségek messze elmaradnak az európaiak mögött. A tudományos világ híreiről csak megkésve értesül, tanulmányaiban nem talál társakra, a könyvek beszerzése sok akadályba ütközik. Az elmaradott viszonyok miatt elkeseredetten „tudósok sírjának” nevezi Erdélyt. Továbbra is minden idejét tanulásra fordítja, a közügyektől távol tartja magát, elszigeteltségéből sűrű levelezéssel próbál kitörni.

A sáromberki kastély építését 1769-re befejezik, s 1770-ben ide hozza haza feleségét, iktári Bethlen Zsuzsannát, aki méltó társa lesz. Fialtal kora ellenére ügyesen veszi kézbe a birtok ügyeit és a háztartást. Kilenc gyermekük születik, de közülük csak három éri meg a felnőtt kort. 1770-1777 között Teleki feleségével a sáromberki kastélyban él. Ezek életének talán legzavartalanabb, leggyümölcsözőbb évei. Számos

hazai és külföldi tudóssal tart kapcsolatot, s egyre inkább kezdi érdekelni hazája sorsa. Tanul, továbbképezi magát. Innen szervezi meg egyre bővülő könyveszerzési hálózatát, innen kölcsönöz könyveket, számos hazai tudóst innen irányít, támogat. Itt kezdi el az erdélyi közoktatás megreformálásáért folytatott küzdelmeit. A gyulafehérvári kollégium főgondnokává választják. Komoly összegeket áldoz iskolák létesítésére, könyvtárak gyarapítására, tanulók segélyezésére, támogatására. Ugyancsak ezekben az években kezd el foglalkozni régi tervének megvalósításával, Janus Pannonius műveinek kritikai kiadásával. Így elmondhatjuk, hogy Sáromberke ezekben az években a művelődési élet egyik hazai központja volt.

Telekit 1774-ben Küküllő vármegye főispánjának, 1777-ben erdélyi főkormányiszéki tanácsosnak nevezik ki, így kénytelen átköltözni Sáromberkéről Nagyszebenbe. 1785-ben Bihar megye főispánja, s Váradra, majd 1787-ben alkancellári kinevezése után Bécsbe költözik. Négy év múlva az erdélyi kancellária élére kerül, s leszámítva erdélyi útjait, a császárvárosban él. Mielőtt azonban továbbkövetnénk Teleki Sámuel életútját, térjünk vissza Sáromberkére.

Sáromberke másik híres lakója a dédunoka TELEKI SÁMUEL volt, akit környezete csak Samunak nevezett. 1845 november 1-én született, széppapja kastélyában. A családi hagyományokhoz híven a legjobb tanintézetekben tanul. Debreceni kollégista, majd Berlinben, Göttingában tanul. Matematikával, csillagászzal, természettudományokkal foglalkozik, és nyelveket tanul. Katonatiszti pályára lép, de 1881-ben otthagyja a katonaságot, s képviselő lesz. Így ismerkedik meg Rudolf trónörökössel, akivel baráti kapcsolatba kerül, rendszeresen vadásznak együtt a görgényi birtokon. Teleki kitűnő sportember, híres vadász, a társasági élet kedvence.

1886-ban afrikai expedícióra indult, s elsőnek hatolt be Kelet-Afrika egyenlítői vidékének területeire, ahová előtte fehér ember még nem tette lábát. Két nagy tavat (Rudolf és Stefánia-tó) és egy vulkánt fedezett fel, amit róla neveztek el. Szinte egyetlen olyan utazónk, akit a tudományos világ is elismert, s a nagy felfedezők közt tartják számon. Hatalmas néprajzi anyagot gyűjtött, melyek ma a budapesti Néprajzi Múzeum afrikai gyűjteményét gazdagítják. 1893-ban a Szunda-szigeteken és Elő-Indiában járt. 1894-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választják. 1916-ban Budapesten éri a halál.

Teleki Samu 1912-ben a sáromberki két barokk kastélyépületet egy manzárdemeletes épülettel kötötte össze, ami kocsifelhajtóval kapcsolódik a földszintes szárnyhoz. A bécsi Möller tervezte neobarokk épület harmonikusan illeszkedik a régiekhez, s egységes külsőt kölcsönöz neki. Az U alakban elhelyezkedő három épület egy díszparkot zár be. Mögötte, a Maros partjáiig egy szép park terült el, halastóval, lovagló pályával.

A kastély berendezése rendkívül gazdag volt. Bíró József háború előtti leírása szerint: „a legtöbb régiség maiglan e szokatlan kastélyt ékesíti”. „A kisebb méretek, a földszintes kastély hét szobája miatt kelti a kastély egy kincsekkel teletömött múzeum képét. A rokokó, copf, empire bútorok fölött török szőnyegek függnek, korabeli ráamájú arcképek; a könyvtárterem középkori bútor- s fegyvergyűjteménye páncélok, sisakokkal, régi fringiákkal, alabárdokkal zsúfolt, s itt van elhelyezve Teleki Mihálynak ékkövekkel kirakott, címerrel s felirással ellátott díszkardja is. Az ötvösművek, fedeles kupák, miniatűr arcképek tömege lép el a drága keleti szőnyegekkel bevont asztalokat; a Mária Terézia-szoba velencei tükrei dús faragású aranyráamákkal csillognak; a dolgozószobában a kancellár hatalmas empire-íróasztalát látjuk, a Teleki-család kegyelettel őrzött relikviáját. S azután a vadásztrófeák, miket Teleki Samu hozott magával afrikai s indiai utazásairól!... Ilyeneket aligha látni valahol is magyar kastélyban, mint a sáromberki ebédlőben; elefántagyarak, a legkülönfélébb állatok kitömött figurái, csavaros agancsai díszítik a falakat s általánosan megsodált erdélyi nevezetes-

ség a két hatalmas bysson, egy indiai bivalypár roppant, fenyegető feje. Se szeri, se száma az itt összegyűjtött néprajzi ritkaságnak, néger fapárnáknak, vízhordó szerzőszámmá applikált állati testrészeknek, miket megnevezni csak egy ugyancsak képzett etnográfus tudna s aligha egy művészettörténész, kinek érdeklődését nem utolsó sorban, a nem mindennapi szivartárca-gyűjtemény is leköti..." A kastély a szép arképek és miniatűrök valóságos tárháza volt, több Barabás Miklós festménnyel.

Mindez a pazar enteriőr sajnos a múlté. A második világháború nagy pusztítást okozott. 1945 januárjában az Erdélyi Múzeum Egyesület megbízásából Bözödi György járja végig Észak-Erdély néhány kastélyát, hogy felmérje a károkat, s mentse a menthetőt. Ő írja jelentésében: „Sáromberkén minden képzeletet fölülmúló pusztulás képe fogadott. Utam során már hozzáedződtem az emberi butaság által okozott pusztítás változatos tüneteinek – mely sok esetben több kárt okozott, mint maga a háború pusztítása –, mégis megdöbbenett az az állapot, melyben a sáromberki értékes levéltár maradványait találtam. Az előbbi helyeken mindenütt akadt valaki, aki jószántából igyekezett megmenteni, ami még megmaradt, itt azonban a községi vezetés maga is a pusztítás szolgálatába állt. A jelenlegi bíró régi baloldali harcos lévén, úgy fogta fel a dolgot, hogy mindent el kell pusztítani, ami a grófokra emlékeztet. A park fáit kiosztotta a község szegényei között, holott körös-körül van erdő, ahonnan tüzelőfát vágnak." A kastély bútorait, berendezéseit széthordták, a levéltár anyagát az udvarra szórták. A vadásztrófea-gyűjtemény megsemmisült, a képeket vagy ellopták vagy széttépték.

A kastély jelenleg jó karban van, mezőgazdasági szakiskola működik benne. Vele átellenben, az enyhén lejtő domboldalon található a családi kriptá. Közepén Teleki Samu nyugszik, míg az egyik sarokban a dédapa, Teleki Sámuel.

Emlékező utazásunkat MAROSVÁSÁRHELYEN fejezzük be. A székelység „fővárosa” az erdélyi magyarság egyik politikai és szellemi központja. 1754-ben ide helyezték az erdélyi Királyi Táblát, ettől kezdve pezsdült meg a város élete. Több vagyonos család kezd építkezésbe. A főúri paloták közül legművészibb a Tholdalagi László gróf által épített főtéri kispalota. Barokk palotákat emelt a Kendeffy, Haller, Bornemissza család. A Telekiek a városban négy helyen is építkeztek. Ezek közül legszebb a vár felé vezető úton Teleki Domokos főispán 1797 és 1803 közt épült emeletes palotája. Ezzel egyidejű Teleki Sámuel Tékája. Az L alakú épülettömböt a XVII. századi Wesselényi-házhoz építették hozzá, 1799-1802 közt. Az épületet Teleki felesége örökölte, s az átépítés után Teleki könyvgyűjteményének adott otthont.

Teleki Sámuel a könyvek gyűjtését külföldi útján kezdte meg, mintegy másfél ezer kötettel tért haza. Vásárlásairól pontos jegyzéket készített, amiből megfigyelhető univerzális érdeklődése. Erdélyből egykori tanárai és külföldön tanuló diákok segítségével tájékozódik az újdonságokról, ők segítik a vásárlásban és hazaszállításban. Hivatásos könyvbeszerzőt sosem tartott. Mintegy 25 európai városból vásároltat, vagyona jórészt könyvekre költi.

Az 1787-től Bécsben lakó grófnak több alkalma nyílik a külföldi kínálat nyomon követésére, s szinte egész Európát behálózó hálózatot épít ki. Könyvvásárlásaiban az a cél vezérelte, hogy a legjobb, legértékesebb könyveket szerezzék meg hazájának. Hiszen kezdettől fogva az a cél vezérelte, hogy könyvtárát a közjő szolgálatára bocsássa. Az állomány magába foglalja kora valamennyi tudományágát, a régi klasszikus szerzőktől a „modern” természettudományokig. 1792-től már könyvtárost is alkalmaz. Együtt készítik el a könyvtár katalógusát, ami 1794 és 1819 közt négy kötetben jelenik meg nyomtatásban.

Könyveinek egy része már 1788-tól Vásárhelyen van, míg a bécsi állományt 1797-ben, a francia hadjárat eseményei elől 12 szekéren szállíttatja haza. 1797 áprilisában rakják le a könyvesház alapkövét, s az építkezés minden apró mozzanatáról Bécsből intézkedik. 1802 őszére készül el az épület, s Teleki három hónapon keresztül szemé-

lyesen irányítja a könyvek elrendezését, tudományágak szerint. A gyűjtemény ezután is állandóan gyarapszik, a kancellár féltő gonddal irányítja rendezését, használatát. A több mint hatvan év alatt összegyűjtött könyvállomány mintegy 40 ezer kötetre rúgott. A felvilágosult gondolkodó, bőkezű mecénás, a hazai közművelődést előmozdító Teleki Sámuel 1822 augusztus 7-én, 83 éves korában halt meg Bécsben.

Végrendeletében gondoskodott a téka további sorsáról. „Egész könyvtáramat, a természetrajzi gyűjteménnyel együtt, a katalógusok szerint elrendezve marosvásárhelyi házamban gondosan őrizték, az utódoknak épen adják tovább, ővják meg a penésztől, piszoktól, egértől és molytól, végül pedig a tűz és a lámpa mindig maradjon a küszöbön kívül... A könyvtár és a múzeum a tudomány művelőinek és azoknak, akik látogatni óhajtják, meghatározott napokon és órákon legyen nyitva, a könyvek az igénylőknek egyenként adassanak ki, nevüket kézírással tüntessék fel – címüket is megjelölve –, a könyvtár melletti olvasószobájában használják azokat. Onnan soha – se titokban, se nyíltan – ne vigyék ki, el ne cseréljék, kiolvasván pedig, kéreessenek vissza, szorgalmas átvizsgálás után sértetlenül kerüljenek vissza a helyükre... Akik ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskednek, a múzeum és a könyvtár olvasóinak lajstromából töröltessenek és tiltassanak ki. Ez az én akaratom, parancsolatom és végzéselem.”

Úgy intézkedett, hogy mindig a legidősebb fiú-utód legyen a könyvtár gondozója, aki köteles azt megőrizni, egyben tartani. A könyvállomány a kancellár halála után még évtizedekig gyarapszik, a korábbi megrendelések jóvoltából. A múlt század közepétől a rendszeres gyarapodás leáll, csak adományok érkeznek.

1948 után a Téka birtokába került több egyházi iskolai és kolostori gyűjtemény. 1962-ben egyesítik a helyi református kollégium 90 ezer kötetes könyvtárával (Bolyai Könyvtár), így ma csaknem 200 ezer kötet található benne. Kincsei közé tartozik a XV. századi Koncz-kódex, mely tartalmazza egyik legrégebbi nyelvemlékünket, a „Marosvásárhelyi sorokat”. Különleges értéket jelent a 66 ősnymtatvány, a félezer hungarica, és számos unikum, első kiadás.

Bejáratánál, a kapu felett cégér áll, a tudományokat jelképező könyvön ülő bagolylyal. A kaputól árkados folyosó vezet az empire könyvtárterembe, melynek ajtaja felett márványtáblán áll az alapító gondolata: „Muis patriis, gratisque posteris”, azaz a haza műzsáinak és a hálás utókornak. A Teleki-állomány a háromhajós csarnokban ma is ugyanúgy áll, ahogy a kancellár korában, csak kiállítóasztalok kerültek be utólag, melyeken a legszebb könyvek vannak elhelyezve. Szemközt az alapító életnagyságú portréja néz a belépőre. A könyvesházat Kazinczytól Németh Lászlóig minden látogatója a legnagyobb elismerés hangján említi. Németh László 1935-ben így vall: „Ha valamilyen képp lehetségessé válna, hogy hátralévő életem Erdélyben töltsöm, Marosvásárhely választanám ki székhelyül, s a Teleki-Tékából csinálnék koporsót magamnak.”

A Teleki család néhány tagjának életútjából is látható, hogy e familia méltán érdemes emlékezetünkre. Nevüket örökre beírták Erdély szellemi Pantheonjába.

Udvarhelyi Nádor

Irodalom:

Bíró Donát: Teleki kastélyok a Maros mentén, Művelődés 1992/1. – *Bíró József:* A geryeszegi Teleki-kastély Bp. 1938. – *Uő:* Erdélyi kastélyok. Bp. 1943. – *B. Nagy Margit:* Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest 1973. – *Bözödi György* jelentése az Erdélyi Múzeum Egyesületnek. Céh 1993/1. – *Deé Nagy Anikó:* Teleki Sámuel és a Teleki Téka. Bukarest 1976. – *Uő:* Teleki Sámuel könyvesháza. Művelődés 1991/5-6. – *Erdélyi Lajos:* Teleki Samu Afrikában Bukarest 1977. – *Kelecsényi Gábor:* Múltunk neves könyvgyűjtői Bp. 1988. – *Kiss Gábor:* Erdélyi várak, várkastélyok. Bp. 1987. – *Nagy Iván:* Magyarország családai... Pest 1857-1868. – *Szépréti Lilla:* Régi és új világ. Kolozsvár 1981. – *Tolnai Gábor* (szerk.): Egy felvilágosult gróf Európában. Bp. 1987. – *Uő:* Fejedelmi Erdély. Bp. 1984.